

РЕЦЕНЗИЯ

по конкурс за получаване на академична длъжност „доцент”

Научна област 2. Хуманитарни науки

Професионално направление 2.1 Филология

Научна специалност „Българска литература (Стара българска литература)”

с кандидат гл. ас. д-р Мая Йорданова Петрова-Танева

Рецензент: проф. д-р Мария Атанасова Йовчева

Богословски факултет, СУ “Св. Климент Охридски”

Данни за конкурса

По обявения от Института за литература (БАН) конкурс за доцент по специалността „Българска литература (Стара българска литература)” (ДВ, бр. 78 от 29.09.2017 г.) единствен кандидат е Мая Йорданова Петрова-Танева – доктор, гл. ас. в посочения институт. С решение на Научния съвет на Института от 28 ноември 2017 г., заповед № 377/30.11.2017, съм определена за член на журито по конкурса.

Данни за кандидата

Мая Петрова-Танева е възпитаничка на НГДЕК „Константин Кирил Философ“. Завършва специалността История и специализира Теория и история на културата в СУ „Св. Климент Охридски“. Завършва магистърска програма по Средновековна история и литература във Факултета за средновековни изследвания към Централноевропейския университет, Будапеща (1993–1994), където по-късно защитава дисертация на тема „Бдинският сборник“: изследване на българската книга от средновековието (история, типология и анализ на текста)“ (2003). Специализира палеославистика в Института по славистика на Католическия университет в Льовен, Белгия. От 1999 г. е главен асистент в Института за литература.

Научната продукция на М. Петрова общо обхваща една монография, 10 студии, 16 статии, 5 обзора и персоналии, 38 енциклопедични и речникови статии (издадени online). Голяма част от публикациите са в престижни периодични издания в областта на медиевистиката. Участвала е в редица международни и национални конференции върху средновековната литература и култура. Нейните трудове са цитирани многократно у нас и чужбина. Член е на редколегията на сп. „Старобългарска литература”.

Научни приноси

Представената за рецензиране по конкурса продукция на М. Петрова включва монография, 8 студии, 7 статии, 5 обзора и персоналии, 7 енциклопедични статии за светци и 31 терминологични статии в областта на агиографията. Публикациите обхващат следните области: славяно-византийски културни контакти; агиография, агиология; исторически и географски съчинения; текстология и издания на средновековни славянски паметници.

I. В центъра на десетилетния научен интерес на Мая Петрова стоят **култовете към жените светци**. Нейните публикации изграждат пъстра панорама на женската светост в славянския и византийския свят, преценена през призмата на историзма,

каноничната типология, ролята и предназначението на даден култ, конкретната реализация в първични текстове и дори през занимателните детайли в оформянето и трансформациите на почитта към светиците.

I.1. В това научно поле се вписват монографията на М. Петрова **„Помощница на царете: света императрица Теофана в южнославянската традиция”** и свързаните с нея студии (№ 1–3). Искам специално да уточня, че въпреки стеснената локализация в заглавието, изследването проследява историята на светицата не само сред славяните, но и във Византия. Монографията включва увод, 4 глави, заключение, 6 приложения със средновековни текстове за светицата, библиография, снимки от използваните ръкописи.

Уводът представя изчерпателно състоянието на проучванията, обединени по проблеми, и мотивира убедително избора на темата. М. Петрова не се задоволява с характерния за подобни части реферативен обзор, но се присъединява към изказани мнения или им опонира. Трябва да изтъкна също, че темата се вписва в силно разработвана напоследък и същевременно перспективна агиологична проблематика. Както показват и някои нови публикации (напр. книгата на Е. Минева за св. Петка Търновска), макар и „търновските” светици да са обект на богата изследователска традиция, подновяването на проучванията върху тях и най-вече новият прочит на първичните извори постигат преосмисляне на редица наложени мнения.

Главата **„Св. имп. Теофана във Византия: живот и култ”** запознава с вековната история на култа към императрицата във Византия и създава необходимия контекст за интерпретацията му в славянска среда. Петрова изгражда картината на живота и почитането на св. Теофана, като използва възможно най-широк кръг писмени и материални свидетели. Авторката привлича за основа пространните агиографски съчинения, но добавя информация от проложните четива, ранните константинополски синаксари и от небогослужебни текстове (основно хроники). Въведена е цялата сложна проблематика около двата основни византийски паметника (*Анонимното житие* и *Словото* на Никифор Григора), които повече от век са във фокуса на изследователското внимание. Текстовете са представени пълноценно и многостранно и като биографичен извор, и като отражение на развитието на култа към светицата съобразно промените в социо-културния контекст, в религиозните възприятия и естетическите нагласи. Наблюденията на авторката не се ограничават само върху съдържанието на двете творби, най-вече върху достоверността на фактите, но са насочени и към произхода и особеностите на кодексите, в които е засвидетелствана едната от тях (*Анонимното житие*). Агиографските податки са съпоставени със сведенията от историческата и поклонническата литература и с археологически и изкуствоведски данни (храмове, съдба на мощите, константинополски чествания, икони). Петрова интерпретира материала в две основни насоки. От една страна, изтъква идеологическите параметри на почитането на св. Теофана във Византия, специфичния израз на култа в определена елитна среда и преплитането му с други столични празници. Особено важни са изводите за неговото по-късно преориентиране от владетелски култ за тясна аристократична публика към по-широка аудитория, за която светицата вече става чудотворка и лечителка. От друга страна, историята на почитта към св. Теофана е вписана във вариациите и промените изобщо на женската преподобническа светост и на владетелските култове. Изведен е специфичният

модел на отшелничество в града, който е образец за бягство от тукашния свят, без то да налага напускане на императорския палат.

Въпросите около началото на почитта към императрицата, породени от липсата на преки податки за пренасянето на нейните мощи в Търново, са дискутирани в главата **„Култът на св. имп. Теофана в България и Сърбия”**. Критическият преглед на мненията и на изворите данни от различно естество (*Службата* от св. Патриарх Евтимий, царската антропонимия, двете славянски версии на *Житието* от дякон Николай и др.) илюстрира отличната осведоменост на Петрова и нейната способност да организира концептуално разнородна информация. Авторката предлага безспорно интересен поглед, когато изтъква анахронизма в почитането на св. Теофана сред южните славяни, тъй като независимо от своята локализация култът носи идеята за протекция над светския владетел и семейството му, която за Византия отдавна не е актуална.

В главата **„Проложни четива за св. имп. Теофана”** отново са съчетани различни гледни точки към богат филологически и исторически материал. Петрова привлича осем преписа (сред тях и четивото в Бдинския сборник) от различен произход и ги разделя на две текстологически клонки: древноруският и българските извори срещу сръбските, като привежда и някои силно илюстративни разночетения. Специална подглава е посветена на *Житието на св. Теофана* в Бдинския сборник, което е компилация от четири проложни четива за светици (включително и за самата императрица) от декемврийския дял. Сравнението на две от тях с преписите в Простия пролог доказва, че източник и за тях е българската редакция на този агиографски сборник. Причините за създаването на компилацията аргументирано са изяснени в контекста на възникване на кодекса. Като привежда изчерпателна историческа справка за първата съпруга на Иван Александър царица Теодора, Петрова обвързва с търновската царска фамилия проникването на култа към св. Теофана три десетилетия преди нейните мощи. Чрез сполучлив паралел между функциите на Бдинския сборник и на византийските кодекси, в които влиза *Анонимното житие* на светицата, е обосновано мнението, че нейното почитане във владетелския кръг на Видинското царство е търновско наследство. Авторката също съпоставя и двете версии (българска и сръбска) на стишното житие и ги вмести във вече посочени черти на синхронни преводи от XIV в.

В частта **„Житието на св. имп. Теофана от дякон Николай в балканските кирилски ръкописи”** най-напред Петрова въвежда източниците с характеристика на всеки сборник от гледна точка на поместените в него версии на житията. Агиографският текст е подложен на всестранен анализ в съпоставка с византийските извори, за да бъде извлечена възможно най-богата информация по няколко възлови проблема: атрибуция на превода, достоверност на изложените събития, използвани извори за житието, общи исторически, културни и литературни данни за гръцкия прототип на славянския текст. Изводът, че творбата е резултат от типичното за епохата метафразирание, мотивира Петрова да търси допирните точки с известните византийски текстове за светицата. Проследени са линиите на преобразуване по отношение на фактологията и стилистичния регистър на творбата, които са обяснени комплексно, както с тенденциите на Палеологовия период, породени от променения социален контекст на агиографията, така и с някои модификации на култа към св. Теофана. Авторката предлага и ново обяснение

за някои от промените в текста, напр. интерполацията на пасаж от *Словото* на Никифор Григора, като ги отнася към славянска среда. Изложените тук наблюдения служат и да бъде илюстрирано важното място на славянската книжнина за възстановяване на незапазени византийски творби. Петрова намира и сполучлив отговор на въпроса защо *Житието* на дякон Николай има два превода и с какво то отговаря на потребностите на образованото българско и сръбско общество през XIV в.

От текстологическа гледна тази част носи редица приноси момента. С несъмнен откривателски характер е идентификацията на втори превод на *Житието*, но освен това са решени и няколко важни задачи: направено е текстологическо проучване на търновската версия, изведени са особености, релевантни за преводаческата практика през XIV в., анализирани са отделни раритетни лексеми. Петрова съпоставя двата превода по текстова пълнота, смислови несъответствия и преводачески предпочитания. Изводът, че версия Б подбира по-нестандартни, изразителни и редки думи и форми, позволява на авторката да я отпрати предпазливо към сръбска среда. Локализацията е подкрепена от палеографските и кодикологическите белези на ръкописа, дело на известния книжовник Теодор от Далша – изпълнител на царски поръчки, и от някои сведения за почитането на светицата в сръбския владетелски двор.

Въвеждането на службите за светицата сред изследваните първични текстове говори за надрастване на класическата западна агиологична традиция, която най-често се опира само на агиографските наративи за определен светец (*„Службата за имп. Теофана от Патриарх Евтимий и агиографските наративи за нея в балканските кирилски ръкописи“*). Христоматийна истина е, че поради жанровото си своеобразие химнографският текст обичайно не съдържа житийни данни или повтаря информация от наративния, и то по такъв начин, че се налага тя да бъде разчетена през типологическите или алегоричните препратки към библейски и други авторитетни източници. Когато се разглежда развитието на църковния култ обаче, особено при памети с нови локални измерения, химнографията може да е първостепенен извор, защото най-непосредствено и бързо реагира на трансформациите в почитането на светците. Работата на Петрова онагледява по отличен начин именно тази стойност на службата, тъй като житийните текстове за св. Теофана в славянския свят изцяло са преводни и не отразяват пряко конкретните параметри на нейната почит в южнославянските столици. Като надхвърля и традиционния подход да се търси пресечната точка между агиографския и химнографския текст (която често е в общия набор от символи, прообрази, топоси и др.), Петрова извлича от службата ценни свидетелства за култа към императрицата сред българите и сърбите. Най-ярко доказателство са цитираните примери за градозащитната роля на св. Теофана, издирени не само в съдържанието и образността, но и в редица структурно-мелодически особености на службата. Самата изразност (назоваването ѝ като помощница на българския скиптър, молбите към св. Богородица за закрила на града и царя, персонификацията на царстващия град, който се обръща с пряка молба към своя небесен патрон) е част от оформяния векове арсенал на молитвени апели на константинополските песнотворци към Божията майка. Показателни са изтъкнатите успоредици между химнографския текст за св. Теофана и редица песнопения за св. Богородица, в които откликват молбите и благодарността на жителите на византийската столица за

спасението от бедствия и варварски обсади. Така Петрова изяснява връзките с Богородичната почит не само като утвърден модел за женска светост, а и в някои своеобразни прояви, свързани със специалното тачене на Божията майка във византийската столица. Редом с това коментира и важни въпроси за авторството на службата, за преводния и оригиналния дял в нея, за връзките със сръбската редакция на службата за св. Петка Търновска. Чрез съпоставка на житийни и химнографски данни – езикови паралели, интерпретацията на сходни епизоди в други творби на Патриарх Евтимий, специално е дискутиран възловият въпрос дали преводът на житието е дело на видния търновски книжовник.

Единствената ми забележка към монографията е, че има известно повторение на информация. Някои въведени в увода подробности са изложени и в други части, дори и в заключението (например, отделни сведения за *Анонимното житие* или за почитането на св. Теофана през Късното средновековие). Би било по-добре, в увода проблемите да се маркират в обобщен вид, а към всяка глава конкретно да бъде направен по-подробен обзор.

Бих обобщила, че монографията на М. Петрова следва методически ползотворен и правилен модел, задължителен при проучване на локални култове, които проникват и се адаптират в различна географска и социална среда. Макар и върху сравнително неголяма извороведска база, трудът илюстрира високия приносен характер на проучвания, които отчитат всички текстове (богослужебни, парабогослужебни, небогослужебни) и извори за даден светец и се стараят да застъпят максимален брой изследователски аспекти към тях. Като се отчете и комплексността на владетелските култове, в които най-често се наслагват прояви на светостта, присъщи на различни базови канонични типове, голямото достойнство на труда е, че успява да разкрие сложния образ на св. Теофана, да улови нюансите в нейното почитане (аскетически, мъдрата и благоверната императрица, чудотворката, закрилницата на града) и да представи диахронно метаморфозите му в различна среда. В българската наука подобни цялостни разработки са рядкост, затова мога само да изразя пожелание авторката да продължи да прилага именно този продуктивен модел.

I.2. В същия тематично-проблематичен кръг се вместиат публикациите на М. Петрова за други светици, чието присъствие в славянското Средновековие е проследено най-вече според техните жития (№ 5–9, 11–12, 19). И тук нейните изследвания изпъкват с многостранно обглеждане на първичните извори и новаторска стойност, като обогатяват представите за старобългарското агиографско наследство. Езиково-текстологичният анализ служи не само за атрибуция на преводите и за очертаване на разпространението им в славянската книжнина, но и за обобщения относно състава и развитието на староизводните чети-минеи. На основата на ясни лингвистични белези Петрова датира навлизането на староизводната славянска версия на *Мъчението на Пелагия от Тарс* към X или XI в. в Преслав, разпознава две независими една от друга редакции, които смята за равностойни при реконструкцията на протопревода. В отделна студия се занимава с текстовата традиция на *Житието на св. Ефросина Александрийска*, което има два ранни старобългарски превода по различни гръцки оригинали. Петрова идентифицира изворите за двете версии и прави изводи за популярността им. Според нея широкото

разпространение чак до XVII в. на дългата версия (разгледана по сборник НБКМ 1039) говори за авторитета на този текст, обусловен от включването му в ядрото на староизводните чети-минеи. Специално внимание е обърнато и на почитта сред южните славяни на мъченица Петка Римска, която влияе силно върху култа към прочутата ѝ тъзоименница св. Петка Епиватска (Търновска). Публикацията съдържа издание на неизвестно *Мъчение* на светицата по три преписа. Уводът на Петрова към книгата за св. Параскева Епиватска оценява компетентно откритията и изводите на Евелина Минева в светлината на досегашните утвърдени научни представи за честването на светицата във византийско-славянския свят.

Темата за литературата с владетелски поуки и за някои по-особени функции на житийния текст намира продължение в публикацията за неизвестната славянска версия на *Житието на св. Теодора Александрийска*, открита от М. Петрова в руски чети-минеи от първата четвърт на XVI в. (ръкопис F19-79 в Библиотеката на Литовската академия на науките). Според приведените аргументи този текст, изцяло различен от добре познатия чети-минеен вариант, представя независим превод от друг гръцки оригинал. С езикови данни Петрова доказва глаголическия оригинал на превода и го атрибуира убедително към литературното наследство на Преславската книжовна школа. Ексерпт от тази версия тя идентифицира в Изборника от 1076 г. В по-общ план са направени изводи за механизма на съставяне на Изборника чрез заемки от вече съществуващи славянски текстове, подложени на редактиране и адаптация. Статията е придружена от публикация на пълния текст на *Житието на св. Теодора* по вилнюския препис.

Петрова разглежда и култа към св. Марина, но не само в рамките на официалната църковна почит, а и извън нея. Като съпоставя елементи от агиографските наративи с фолклорните представи и вярвания за светицата, тя посочва някои пресечни точки между устната и писмената традиция, оформили нейния образ на господарка на небесния огън, повелителка на змиите и светица с апотропейна мощ.

I.3. Емблематичната за средновековния свят роля на светците да даруват благодатна закрила на столичния град и на династията в него чрез свещените реликви, е разисквана в още две публикации (№ 4, 8). В по-ранната Петрова се спира на проблемите около преславските керамични плочки с надписи, придружавали частици от мощи. Дава кратка характеристика на всяка от назованите памети, разделени в три групи: със сигурна, със спорна и със съмнителна идентификация. Като подхожда критически към изказаните мнения за паметите от втората и третата група, тя се съсредоточва върху най-загадъчния надпис с името на Мария Антиохийска. С убедителни исторически и филологически факти Петрова подлага на преоценка мнението, че това е слабоизвестната мъченица дева от Антиохия, и отнася табелката към силно почитаната св. Марина. Освен това тя изказва предположения за времето и пътя, по който мощите стигат до българската столица. В студията за светите 40 мъченици, в чийто център стои *Търновският надпис* на Иван Асен II, Петрова отново преразглежда някои култове в контекста на византийската имперска идеология и нейния отзвук в българска среда. Фактите са пречупени през средновековната идея за небесното покровителство на светците воители – помощници на владетелите. Очертана е разнообразната палитра от текстове, допълнени с данни от българската царска антропонимия и старобългарската

епиграфика, които говорят за голямата популярност на севастийските страдалци в Средновековна България. Във връзка с важното значение на византийския култ за константинополския имперски двор Петрова дискутира, от една страна, мотивите за посвещението на търновския храм, някои особености на иконографската му програма и неговото средишно място в сакралната топография на столицата, а от друга, идеологическите внушения за образа на самия български владетел.

I.4. Впечатляващите познания на М. Петрова в областта на агиологията изкрystalизират в редица енциклопедични статии, поместени на сайта *Encyclopaedia Slavica Sanctorum*. Четири от тях са самостоятелни (за св. Марина, св. Пелагия от Тарс, св. Петка Римска и преп. Таисия), а останалите в съавторство (№ 32–38). Бих искала изрично да подчертая, че статиите надхвърлят обзорния характер на подобен тип справочни публикации, защото съдържат и редица собствени наблюдения и изводи на авторка. Тъй като някои от светците не са сред най-разпространените, Петрова е събрала сведения от различни извори, за да придаде пълнота и изчерпателност на работите си. Приноси тук са и издадените различни средновековни текстове, които придружават статиите.

II. В изследването на **историческата литература** се вписват две публикации върху *Хрониката на Георги Амартол* (№ 14, 16), които обогатяват научните представи на съдбата на текста в южнославянска среда. Петрова въвежда неизвестен препис на съкратения вариант на *Летовника*, разглежда го в група с другите два познати преписа и въз основа на близостта в текста и обкръжението им в макросъставите извежда тяхното текстологическо родство. Според нея появата на тази адаптация маркира променената аудитория на четивото (от високопоставени читатели към монашеска публика). Така е илюстрирана характерната за българската практика трансформация на историческите текстове, при които често водеща става дидактичната им употреба. В създаването на тази версия Петрова вижда отражение на повишения интерес на православния елит към летописните съчинения след средата на XIV в. Петрова коригира и наложена грешна идентификация на исторически фрагмент в ръкопис Slav. 321 от Библиотеката на РАН в Букурещ (края на XIV в.), който във всички публикации е определен като част от *Летовника* на Георги Амартол. Тя открива, че откъслекът е преводната византийска хроника на Йоан Зонара. С тази публикация Петрова въвежда най-ранния известен засега препис на славянската версия на съчинението и изяснява важни моменти от рецепцията му сред южните славяни. Авторката се спира накратко и на запазените в полетата бележки и пояснения, които отразяват добре познатата тенденция към глосиране на летописите, за да се впишат местни събития в приетата за единствено легитимна свещена история.

III. В изследователския фокус на Петрова попада и един маргинален жанр в средновековната ни книжнина – **географските съчинения**, разгледани пак като част от предназначенията за царски особи литература (№ 13, 26). Тя прави достояние на научната общност пълния текст на *Описанието на Палестина* от Константин Костенечки по сборник № 49 от манастира Николяц (Черна гора) от 1556 г. Като изследва творбата в контекста на други подобни описания на Свещения град, възникнали на Изток и в Европейския запад, тя стига до важни обобщения върху поклонническата практика и

свързаните с нея произведения в средновековния свят. Според нея безспорно творбата възниква като компилация, но част от включените добавки са резултат от по-късна намеса в оригиналния текст на Константин Костенечки. Статията съдържа фототипно и наборно издание на този новооткрит източник. Новобългарският превод, включен в антология на средновековни писмени извори за България, е придружен от коментар за библейски и исторически лица, събития и реалии и за сакралните места на Светите земи.

IV. **Статиите** за сайта Scripta Bulgarica (общо 31 на брой) покриват базисни термини в областта на агиографията (жанрове и макрожанрове и реализацията им на славянска почва). Те разкриват не само широката осведоменост на Петрова за вторичната литература, но и нейните знания за конкретните текстове, натрупани при работата с ръкописното наследство, които са поднесени с теоретично осмисляне. Публикациите с **обзорен характер и персоналиите** (15, 18, 20, 23, 29) също са изготвени с голяма компетентност и способности за критическа преценка.

И така, в заключение бих обобщила, че публикациите на М. Петрова се отличават с **плодотворното съчетаване на филологическия с историческия поглед**. В тях рецепцията на византийската литература не е сведена само до превеждането и адаптирането на текстове, но е осветлена като обмен и преобразуване на идеи, културни парадигми, стереотипи и модели. Така с приложения динамичен и комплексен подход към почитането на светците като сфера на културни, духовни и книжовни взаимодействия, култовете към герои на вярата са интерпретирани в цялата сложност на различните им прояви и функции. Петрова систематизира и осмисля **немалък по обем първичен материал**, което придава убедителност на заключенията, а и става основа за аргументирани изводи в различни проблематични полета. Нейните публикации разкриват учен, който работи прецизно и със стремеж да вникне максимално и да разчете коректно текста, да изясни дори неразбираеми места, получени в резултат от грешки и преосмисляния. Разработването на **средновековните източници** (ръкописи, текстове от различни жанрове, епиграфика и др.) води Петрова до немалко открития и запълва редица празноти в картината на средновековната ни литература. Не бива да бъде пренебрегван и още един значителен иновативен аспект от нейните научни занимания, формиран от въвеждането на **корпус от агиографски, исторически и пътеписни съчинения**. И не на последно място, Петрова поднася дори и най-сериозните наблюдения и изводи **увлекателно, с жив език**.

Като имам предвид **голямата научна стойност и приносния характер** на разработките на участничката в конкурса, убедено предлагам на уважаемите членове на Научното жури и на Научния съвет на Института за литература да бъде присъдена академичната длъжност „доцент“ на гл. ас. д-р Мая Петрова-Танева.

5.02.2018 г.
София

Проф. д-р Мария Йовчева,
Богословски факултет на СУ